

22.25x31.7	1/2	עמוד 16	שבת - מקור ראשון	02/2022	80578180-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

16

אין זו אגדה

בניגוד למקובל, לא משפט דרייפוס גרם למהפך הציוני של הרצל, אלא המחזה שכתב, "הגטו החדש". לראשונה בישראל הוא מוצג על הבמה

האם בכוחה של האמנות לשנות מציאות? בעיני פרופסור אמריטוס יהודה מורלי, התשובה ברורה. והמחזה שהוא מעלה בימים אלה, במסגרת פרויקט התיאטרון היהודי שהוא מוביל, ממחיש זאת באופן מובהק.

ולחדשות בהרחבה: בערב ירושלמי קריר נאסף קהל רב בתיאטרון ירושלים לרגל הופעת הבכורה של "הגטו החדש", מחזה שכתב הרצל בשנת 1894, ושמעולם לא עלה על

הבמות במדינת היהודים שאותה חזה. בתנועות יריים רחבות מסביר מורלי הנרגש ליושבים באולם את תהליך העבודה, ומהו "תיאטרון קריאה" – שבו השחקנים אינם מגלמים דמויות באופן מלא מול הקהל, אלא קוראים את הטקסט שם שבמהם. כשהמסך יירד אגלה שחלק מהשחקנים כן הצליחו ללמוד בעל פה את תפקידיהם, ושהמחזה, למרות תקציבו הרך, כן מומחז. "זאת הייתה חבורה של שחקני נשמה", מסביר לי מאוחר יותר מורלי.

המחזות הנשכחים והאבודים של העם היהודי, כפי שמורלי מכנה זאת, הם תשוקתו הגדולה בשנים האחרונות ולמעשה עוד קודם לכן. הוא לא מסוגל להבין כיצד אנחנו מאפשרים ליצירות גדולות

להישכח בתהום הנשייה, בוודאי כשמדובר במחזה כמו "הגטו החדש", שהיה בעל משקל רב בעיצוב תפיסת עולמו הלאומית של הרצל, שבתחילה ראה בהתבוללות מוצא ראוי למצוקתם של היהודים.

"הגטו החדש זה מחזה שחולל מדינה", אומר מורלי. לדבריו, נוהגים לייחס למשפט דרייפוס את השינוי בתפיסתו של הרצל, אבל למעשה נראה שכתובתו של "הגטו החדש" היא שגרמה למהפך המחשבתי שעבר הרצל בסוגיה היהודית. "רצף האירועים, כפי שהבחינו גם ההיסטוריון ז'ק קורנברג והחוקר יצחק וייס, מוכיח שהשינוי בעמדתו של הרצל החל עוד לפני משפט דרייפוס וניכר כבר במחזה שכתב. אפשר לומר שכתובת המחזה פעלה על הרצל כמעין תהליך פסיכודרמטי, שאפשר לו להכיר בעובדה שההתבוללות היא לא הפתרון לבעיית העם היהודי, ושאיננו מנסים מכך שהעם היהודי ייקח את גורלו בידיו, יחזור למולדתו ויבנה שם את מדינת היהודים".

עולם התיאטרון, מוסיף מורלי, השפיע רבות על הרצל והוא מאפשר לנו לעקוב אחר התפתחות דרכו המחשבתית. ב־1893 צפה הרצל במחזה של אלכסנדר דיומא הבן, "אשת קלוד". המחזה כולל דמות של יהודי בשם דניאל שטוען כי ליהודים אין עוד מה לעשות באירופה, ומתכוון לאסוף את עשרת השבטים האבודים ולשוב איתם לארץ ישראל כדי לבנות שם מדינה. "אנחנו מדברים על גוי שכר"

מחזה המדינה

"הגטו החדש", המחזה שחיבר הרצל על מצבם הנואש של היהודים באירופה, עולה בימים אלה לראשונה על הבמה במדינת ישראל. המתרגם והבמאי, פרופ' יהודה מורלי, מסביר מדוע המסרים שלו רלוונטיים גם היום מעבר לערך ההיסטורי, ומספר על מיזם ה"תיאטרון היהודי" שמקים לתחייה אוצרות מן העבר / בתאל קולמן /

בשם יעקב סמואל, הנחוש להתקבל בחברה הנוצריתית אך נתקל שוב ושוב בעוינות המושרשת כלפי היהודים. בסוף המחזה הוא נהרג בדו־קרב בידי אציל אנטישמי. "הגטו החדש" משקף את ייאושו של הרצל ממצבם העגום של היהודים, עד שמוצאו היחיד של הגיבור הוא מוות. בשלהי אפריל 1895, שבועות אחדים לאחר שסיים את גרסתו השנייה של "הגטו החדש", כתב הרצל באותה קדחתנות את "מדינת היהודים", שבה סימן מוצא חדש ליהודים: לא התבוללות, גם לא מוות, אלא מדינה עצמאית במולדתם העתיקה.

ללמוד למות

דקות ספורות לפני תחילת ההצגה אני מובלת אחר כבוד אל חדר השחקנים, והאדרנלין באוויר גורם לי לתהות כיצד לא הפכתי להיות שחקנית. "מה שאת הולכת לראות זה הצ'ולנט של הרצל מבינים, רגע לפני שהוא מבין שהתוכנית להתפזר בין הגויים לא תצליח וצריך להקים מדינה ליהודים", אומר לי אסף פרידמן, שמגלם את דמותו של יעקב סמואל.

כשאני שואלת אותו האם מחזה שנכתב לפני יותר ממאה שנה יכול להיות רלוונטי לישראל 2022, הוא משיב: "בהתחלה חשבתי שבאמת מדובר במחזה ארכאי, אבל ככל שעברנו עליו הבנתי מה הקשר לכאן ועכשיו. סמואל רוצה להוריד את החומות בין היהודים לגויים ונלחם בהן, עד שהוא מבין שאי אפשר לבטל אותן, שהם עדיין בגטו. זו דמות של יהודי חדש, יהודי גאה. הוא מנסה לברוא בתוכו את הרגש של הגאווה היהודית, גם אם המשיעויות של זה היא למות. אחרי אלפי שנות גלות לא היה ליהודים את השריר הזה של הגאווה, היה צריך לפתח אותו. זה מה שעובר גם על הרצל בשעת

תב את המילים האלה ב־1873 ושם אותן בפיו של יהודי. מספרים שהברון אדוארד רוט שילד ראה את

המחזה הזה באותה שנה, ושם נזרעו זרעי הרעיון שנבט בו ולימים הפך למושבים החקלאיים על אדמות פלשתינה".

מי שפחות התלהב מהמחזה היה דווקא הרצל. במאמר שפרסם בעיתון הוויניציאני שבו עבד, "נויה פריה פרסה", הוא ביקר את דמות היהודי במחזה וזיהה בה חוסר אמינות וילדותיות: "היהודי הטוב דניאל רוצה למצוא את מולדת אבותיו להשיב אליה את אחיו", כתב הרצל. "אך דווקא איש כדניאל יודע שאין ליהודים ולא כלום עם מולדתם ההיסטורית. ההיפוש אחר מקומה הגאוגרפי יהיה ילדותי; כל תלמיד יודע היכן למוצאה. אילו היו היהודים 'שבים' אי פעם באמת ובתמים, היו נוכחים לדעת כבר למחרת היום כי מזמן אינם עם אחד. במשך מאות שנים העמיקו שורשים באומות רבות נבדלות זו מזו, והדמיון ביניהם מתקיים רק כתוצאה מלחץ היצוני. לכל העמים המדוכאים תכונות יהודיות, וכשהלחץ מוסר הם מתנהגים כאנשים חופשיים" (הציטוט מתוך ספרו של ארנסט פאוול, "הרצל במבוכ הגלות"). "כלומר, בשנת 1893 ברור שהרצל הוא לא ציוני ולא מאמין ברעיון שהעם היהודי יוכל אי פעם להתקבץ לארצו", מסביר מורלי.

את "הגטו החדש" כתב הרצל בפרץ יצירתי, וביומניו הוא מעיד על עצמו שהמחזה התחבר ב־17 יום. במרכזו עומד פרקליט יהודי מתבולל

23.5x31.09	2/2	עמוד 17	מקור ראשון - שבת	02/2022	80578181-8
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

מתוך ההצגה "הגטו החדש" צילום: ואדים יוחין

כתב את דמות היהודי, וגם היום אפשר להרגיש את המבט הזה. אם את שואלת אותי מה השתנה בדיני מיקה הזו אני אומר שלא הרבה, רק התפאורה".

החומרים שמהם רקח הרצל את המחזה מבוססים בחלקם על אירועים שהתרחשו במציאות, ובהם פרשת שחיתות ופשיטת רגל מסועפת שבמרכז זה עמדה "חברת תעלת פנמה", שהיו מעורבים בה יהודים רבים ועוררה מרעם שדים אנטישמיים, וכן דוֹקרב שבו נהרג יהודי בשם ארמנד מאייר בידי המִרְקִיז דה־מורס. חומרים אחרים במחזה היו נבואיים.

"דמותו של סמואל מאוד ביוגרפית ומאוד נבואית, זה כמו חלום של הרצל", אומר מורלי. "כמו הרצל הוא עורך דין בלי הרבה קליינטים, בן יחיד לאימא דומיננטית מאוד, ונשוי לאישה שלא

כל כך מבינה אותו, וכמו הרצל הוא מת בידי אימו. סמואל מהופנט מהערכים של האצולה, אבל אין לו שם מקום כי לא מקבלים אותו. הוא בז למוות ולחומר ומקריב את עצמו כדי להציל את העולם, וגם הרצל הוא כזה. מהבחינה הזו המחזה הזה נבואי: בסוף הרצל הקריב את כל הכסף שלו בשביל הציונות. הוא בזבוז את כל הכסף של ההורים שלו ושל אשתו ז'ולי, שהייתה בת של מיליארדר, בלי שתהיה לה יר בדבר. שנתיים אחרי מותו גם היא מתה חסרת כול."

"כמו גיבור המחזה, גם הרצל חווה קור נפליקט ערכי ואתגרים חברתיים שאפיינו את בני דורו. הם ספגו את ערכי האריסטוקרטיה ודחו את העולם של היהודים, אבל נדחו על ידי שכניהם הלא יהודים, באופן שהפך פחות ופחות מעודן. אנשי העסקים היהודים בני הדור המבוגר זכו להצלחה דווקא משום שלא היו כבולים לקוד המוסרי של אירופה הרומנטית. הם היו המתעשרים החדשים שראו בהצלחה העסקית את חזות הכול. אבל בעיני בני הדור הצעיר, שהפנימו את ערכיה האריסטוקרטיים של הסיביבה האירופית, ערכיהם היו דוחים.

"מה שקורה להרצל באמצעות כתיבת המחזה, זה שהוא מצליח לשחרר עצמו מהתשוקה הגדולה להיטמע באריסטוקרטיה הווינאית. הוא מזהה את הדרך ללא מוצא, את הגטו החדש שאליו נקלעים המתבוללים. דווקא באמצעות דמותו של וסרשי טיין, דמות היהודי שמתעשר מהבורסה, שבהתחלה מוצגת כדמות נלעגת אבל משתנה לאורך המחזה, מתחבר הרצל לזהותו היהודית. באופן כמעט טבעי ומתבקש, בתום כתיבת המחזה הרצל חוזר לבית הכנסת ומתחיל לנסח לעצמו פתרונות למצב. עם סיום כתיבת 'הגטו החדש' הוא נוטש את כמיהתו להיות מחזאי וינאי מפורסם, ותחתיה שואף לבנות מדינה לעמו."

מעבר להיסטוריה המרתקת של "הגטו החדש", יש לו גם רלוונטיות לימינו?

"אני חושב שכן. כשמדברים על התבוללות מדברים בעצם על מחיקה של הערכים היהודיים והליכה לקראת ערכים מערביים. לישראל יש נטייה חזקה למחוק את השורשים היהודיים שלה וללכת על כל מה שמערבי."

שייקספיר משלנו

יהודה מורלי נולד באלג'יר בשנת 1948. בגיל 17 הגיע לפריז ללמוד ספרות ופילוסופיה בסורבון,

ושם גם כתב את הדוקטורט שלו. בשנת 1980 עלה לישראל, ומאז ועד יציאתו לפנסיה בשנת 2012 לימד באוניברסיטה העברית, בחלק מהזמן כראש החוג לתיאטרון.

אף שבילה באקדמיה 30 שנה, מורלי מעולם לא נותר ספון במגדל השן. במקביל להוראה ולמחקר הוא פעל גם כמחזאי וכבמאי, ויצירותיו השונות לאורך השנים הוצגו בישראל ובצרפת וזכו לשבחים. גם את שרה אשתו הכיר לפני כשלושים שנה דרך התיאטרון. דרכיהם הצטלבו באירוע לציון 500 שנה לגירוש ספרד באוניברסיטת בריאילן. מורלי נקרא להעלות הצגה לציון האירוע, שרה הגייעה לביים ולכתוב מונולוגים, ומאז הם יחד. כעת הם שוב שילבו כוחות, כשתרגמו יחד את המחזה ו"הקלילו" את שפתו, כדברי מורלי.

שורשי המיזם הנוכחי שלו נעוצים בימיו באוניברסיטה, כאשר ניהל תוכנית מחקר של עולם התיאטרון היהודי. "תיאטרון יהודי יכול להיות שטח שהמחקר והעשייה נפגשים בו", אומר מורלי בלהט המאפיין אותו. "צריך חוקרים שיוציאו מהאדמה טקסטים שנשכחו, וצריך למצוא תרגום חכם לתיאטרון, במאי, שחקנים. זה יכול להיות משהו נפלא".

פרופ' יהודה מורלי

אומר ועושה. בשנת 2018 הקים פרופ' מורלי יחד עם ד"ר רועי הורוביץ את "התיאטרון היהודי". זהו מיזם של תיאטרון קריאה, הפועל דרך "תיאטרון מיקרו", ומעלה קריאות מבוטאות של מחזות יהודיים. בשלוש השנים האחרונות הוצגו כמסגרת התוכנית המורפעים הבאים: "וגנר? לא בא בחשבון", מאת ויקטור גורדון; "חופה במרומים", על פי סיפור של יצחק שבסיונינגר; "בהחלט מרשה לעצמי", מאת המחזאי היהודי-צרפתייה ז'אנין וורמס; ו"ההטבלה של משפחת בלור", מאת אלפרד סבואר ופרננד נרזייר. חלק מהמחזות תורגמו, עובדו ובווימו על ידי יהודה ושרה מורלי.

"יש אלפי מחזות שנכנסים לקטגוריית התיאטרון היהודי, שהם החומר התרבותי הבסיסי של התיאטרון הישראלי, אבל תמיד משחקים את אותן הקלאסיקות – טוביה החולב, הדיבוק ומירלה' אפרת של גורדין", טוען מורלי. "חוזרים עליהן שוב ושוב, כאילו אין דבר בלתי, כשלמעשה יש אלפי מחזות שכתובים בצרפתית, יידיש, אנגלית. המחזות האלה נשכחים, לא מתורגמים, ועל הבמה בכלל אין מה לדבר."

"יש לנו שייקספיר משלנו, ידעת את זה? אבי רהם גולדפאדן, שהתחיל ב'1876 לעשות הצגות מקצועיות ביידיש, הוא אבי התיאטרון היהודי. הוא כתב 54 מחזות זמר, שזה מספר אסטרונומי, ובתוכם יש הצגות נפלאות ויהלומים של ממש. מכל הרי פרטואר האדיר שלו, יש רק מחזה אחד שמשחק, 'המכשפה'. זה הבסיס של התרבות היהודית, שאף אחד לא מכיר. התיאטרון היהודי קם במטרה לגלות מחזאים יהודים שנשכחו ולתת קצת להם כבוד, או אפילו הזדמנות לחזור לבמה".

"הגטו החדש" תעלה שוב על הבמה בתיאטרון ירושלים, ביום שני 14 בפברואר. "בול בתאריך הלועזי שבו יצא לאור 'מדינת היהודים'. לא תכננו את זה, אבל כך יצא. מעניין, לא?"